

Goethe'nin Kur'an-ı Kerim ile Buluşması*

Serdar ASLAN**

Öz: İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'in Orta Çağ Hristiyan Batı dünyasında yüzyıllar boyu ön kabullerle incelendiği ve uzun polemiklere konu edildiği bilinmektedir. Kur'an'ın farklı ve nispeten daha objektif okumaları ancak Aydınlanma dönemi sürecinde kilisenin hegemonyasının kırılması sonrasında mümkün olabilmıştır. Alman şair Jo-hann Wolfgang von Goethe (1749-1832) bu yeni perspektifin en önemli temsilcilerinden biridir. Gençlik yıllarından itibaren Kur'an ile meşgul olan Goethe, farklı meallere ve kaynaklara da müracaat ederek Kur'an hakkında zengin bir bilgi birikimine sahip olmuştur. Yapılacak yüzeysel bir inceleme, onun Kur'an ve İslam dünyasından aldığı ilhamları meşhur *Doğu-Batı Divanı*'nda şiirlerine yansıttığını göstermeye yetecektir. Elinizdeki bu makalede kısaca Kur'an'ın Hristiyan Batı dünyasındaki algısı anlatılacak, ardından Goethe'nin Kur'an ile olan meşguliyeti ortaya konulacaktır. Son bölümdeyse, Kur'an'ın *Doğu-Batı Divanı*'ndaki yansımalarının izi sürülecektir.

Anahtar Kelimeler: Goethe, Doğu-Batı Divanı, Kur'an, Almanca Meal, Şiir.

Goethe's Encounter with the Qur'an

Abstract: Qur'an, the holy book of Islam, was an object of polemics and prejudice during the Christian Middle Ages. Only with the Enlightenment and the decline of clerical hegemony, an impartial reading of the Qur'an and an open-minded engagement with it began. The German poet Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) was one of the forerunners of this trend. He started to read the Qur'an in a young age, and analyzed multiple translations and consulted various sources of knowledge in order to develop a deep understanding of the Qur'an. A quick scan through his works suffices to be amazed about Goethe's multifaceted analyses and reflections of the Qur'an and Islamic culture in general. In this article, I contrast the Christian-Western reception of the Qur'an before Enlightenment with Goethe's Qur'an research and reception. In addition, I present a selection of qur'anic reflections in the poems of his *West-Eastern Divan*.

Keywords: Goethe, West-eastern Divan, Qur'an, German Qur'an Translation, Poetry.

* Daha önce *Islamische Zeitung*'ta yayınlanan makale, *Theosophia* dergisi için tarafımdan tekrar ele alınmıştır. Son halinin Türkçe'ye tercüme edilmesinde yardımlarından dolayı Mehmet Kandemir'e minnettarım. Makale-nin Almanca ilk versiyonu için bkz. „Der Qur'an im Divan Goethes (1-2). Zeitlebens interessierte sich der Dichter für die Offenbarung“, *Islamische Zeitung* 269 (11.2017), 8; 270 (12.2017), 8, 18.

** Dr., Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg, Erlanger Zentrum für Islam und Recht in Europa (E-ZIRE). serdaras1988@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9327-7986

Giriş: Batı'da Kur'an Algısı

Kur'an'ın tarih boyunca hıfzedilmesi ve yazılı olarak kaydedilmesinin yanı sıra geleneksel olarak tilavet edilmesi sayesinde Kur'an metninin özgünlüğünün korunmuş olduğu genel olarak günümüz Batılı İslam araştırmacılarının da çoğunluğu tarafından kabul edilir. Bu araştırmacıların en önemlilerinden biri olan Angelika Neuwirth (1943-), günümüze kadar yapılmış Kur'an araştırmalarını özetlediği bir makalesinde, "çok büyük bir olasılıkla bugünkü Kur'an nüshalarında mevcut olan bütün ayetlerin özgün, yani Hz. Muhammed nasıl bildirmişse o şekilde olduğunun rahatlıkla söylenebileceğini" belirtmektedir.¹ İslam bilimcisi Hartmut Bobzin (1946-) ise Kur'an hakkında şu ifadeleri kullanır:

... bu kitap yalnızca İslam'ın kuruluş belgesi gibi bir mahiyete sahip değildir, o aynı zamanda, çeşitli yorumlarıyla İslam'ın bugüne kadar tartışmasız merkezi ve her şeyden önce de İslam'ın en birincil kaynağı olagelmıştır. Diğer yandan Kur'an, yalnızca başını çektiği ve dilini derinden etkilediği Arap edebiyatının değil aynı zamanda dünya edebiyatının da vazgeçilmez bir unsurudur. Müslümanlar Kur'an'ın 'eşsizliğinden' ve 'taklit edilemezliğinden' söz etmektedir. Bu kanaati dikkate almamak için hiçbir makul sebep yoktur. Bundan dolayı, Kur'an'ı yabancı ölçütlerle ölçmeye kalkmak, değil ona yaklaşmayı, bilakis ona giden yolların kapanmasını beraberinde getirir: Zira Kur'an Müslümanların 'Kitâb-ı Mukaddes'i değil, nev'i şahsına münhasır, karşılaştırılmaz olandır.²

Ancak Batı'nın Orta Çağında yapılan Kur'an okumalarının yukarıda örneğini verdiğimiz günümüz Batılı araştırmacılarının bakış açılarından farklı olduğunu belirtmek gerekir. Bobzin'in eleştirdiği okuma tarzının kökleri Hristiyan din adamlarının Kur'an ile meşgul olmaya başladıkları 7. yüzyıla kadar götürülebilir.³ Zaman içerisinde, özellikle de Endülüs'teki Müslüman hâkimiyeti ile ve Haçlı Seferleri'nin gerçekleştiği süreçte Latin Hristiyanlığı da Kur'an hakkında bilgi sahibi olmaya başladı. İlk Latince Kur'an mealleri ve Kur'an'a karşı reddiyeler 12-13. yüzyıllarda karşımıza çıkmaktadır.⁴ Bu zamanlarda Kur'an'ın algılanış biçimi ön yargılar ve yaftalamalarla karakterize edilebilir. Modern çağ öncesi dönemde yapılan Kur'an araştırmaları ağırlıklı olarak polemik ve misyoner bir tavır içermekteydi. Bu döneme dair Batı'daki Kur'an algısıyla alakalı yaptığımız bu genellemeyi haklı çıkaracak araştırmalar mevcuttur. Nitekim Goethe uzmanı olan Katharina Mommsen (1925-) konu hakkındaki değerlendirmelerini şu şekilde özetler:

Haçlı Seferleri'nden itibaren Avrupa'da, Kilise temsilcileri tarafından, İslam dini ile mücadele amacıyla bazı Kur'an tercüme yayımlandı. Bunların İslam'a karşı olan aşırı düşmanca tutumları, yayınladıkları reddiyelerin başlıklarında, önsözlerinde ve dipnotlarında kendini göstermekteydi.⁵

İskoç İslam araştırmacısı Montgomery Watt da (1909-2006) aynı değerlendirmeyi şu cümlelerle yapmıştır:

Özellikle Haçlı Seferleri'nin etkisi ile 12. ve 13. yüzyıllarda Batılı ilim adamları İslam dini hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak istediler. Ancak bunların çizmiş olduğu tabloyu tarif edecek en uygun kavram 'çarpıklık'tır.

¹ Angelika Neuwirth, "Koran", *Grundriß der arabischen Philologie. 2. Literaturwissenschaft*, Hg. Helmut Gätje (Wiesbaden: Reichert, 1987), 100.

² Hartmut Bobzin, *Der Koran - eine Einführung* (München: Beck, 1999), 17.

³ Bkn. Abdullah Rıdvan Gökbel, *Kur'an ve Hristiyanlar. Hicri İlk Üç Asırda Arap-Süryani Hristiyanların Eserlerinde Kur'an. (Tarihsel Çerçeve, Şahıslar ve Temel Tartışma Konuları)* (Ankara: Eski Yeni, 2020).

⁴ Bkn. *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History. Volume 3 (1050-1200)*. Eds. David Thomas, Alex Mallet. (Leiden: Brill, 2011).

⁵ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 12-13.

Batı'nın İslam'a ve Müslümanlara yönelik tasavvurunda yüzyıllar boyunca işte bu 'çarpık tablo' belirleyici olmuştur.⁶

16. yüzyılda başlayan Reform döneminde İslam'a karşı polemik duruş, özellikle Osmanlı ordularının Avrupa için ciddi bir tehdit unsuru olması ve bunun bir meydan okuma olarak algılanması neticesinde daha da güçlenmiştir.⁷ Bu polemik duruş ancak Aydınlanma sürecinde gerçekleşen açılımlarla kırılabilmiştir. Sözkonusu açılımlarda edebiyatçıların da ciddi bir katkısı olduğu görülmektedir. Bu katkılara örnek olarak aşağıda Johann Wolfgang von Goethe'nin kendi zamanının yaygın teamüllerinden farklı olarak geliştirdiği Kur'an okuma tarzını ele almaya çalışacağım.

II. Goethe'nin Kur'an ile Meşguliyeti

Alman şair Johann Wolfgang von Goethe'nin Kitâb-ı Mukaddes'ten sonra en fazla vâkıf olduğu kutsal metin Kur'an-ı Kerim'dir.⁸ Kur'an ile ilişkisi entelektüel boyutu aşan Goethe, onu dışarıdan, yabancı bir perspektifle değil, kendi özünden bir anlama gayreti içerisindeydi. Nitekim, "Kur'an'ın göklerden Peygamber'e indirildiği o kutsal geceyi idrak etmek huşu veriyor" diyen ve "bu gecede kazanılacak şeyler var" diye ekleyen Goethe, Kur'an'a olan manevi bağını açıkça beyan etmektedir.⁹ Goethe'nin burada sözünü ettiği kutsal geceden maksat, Kur'an'ın vahyedildiği Kadir gecesidir.

Goethe'nin Kur'an'a olan ilgisi genç yaşlarında, muhtemelen 1770/71 kışında Strazburg'dayken, Johann Gottfried von Herder'in (1744-1803) onu Kur'an'ı okumaya teşvik etmesi ile başlar.¹⁰ Ve bu ilgi olumlu yönde gelişme gösterir. Nitekim Goethe Temmuz 1772'de Herder'e yazmış olduğu bir mektubunda şunları diyecektir: "Mûsâ'nın Kur'an'da dua ettiği gibi dua etmek istiyorum: 'Rabbim! Göğsümü genişlet!' (Tâhâ suresi/20:25-28.)"¹¹

1771 yılında, yani söz konusu mektuptan bir sene önce, Friedrich Megerlin'in (1698-1778) Almanca Kur'an meali yayımlanır.¹² Bu meal, Almancaya doğrudan tercüme edilmiş ilk mealdi. Arapça bilgisi oldukça zayıf olan Megerlin bu çalışmasında polemik dolu bir üslup takınmış ve İslam Peygamberini "sahte peygamber ve deccal" olarak resmetmişti. Megerlin'in Kuran mealini *Die türkische Bibel (Türkler'in Kitâb-ı Mukaddes'i)* diye nitelemesi onun zamanındaki Türk karşıtı akıma

⁶ Montgomery Watt - Alford Welch, *Der Islam I* (Stuttgart: Kohlhammer, 1980), 17. Watt şöyle devam eder: "Son 150 yıldır gerçekleştirilen nispeten daha objektif araştırmalar da Batılıların İslam tasavvurundaki çarpıklığın ortadan kalkmasını sağlayamamıştır."

⁷ Bkn. Hartmut Bobzin, *Der Koran im Zeitalter der Reformation. Studien zur Frühgeschichte der Arabistik und Islamkunde in Europa* (Würzburg: Ergon, 2008).

⁸ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 11.

⁹ Johann Wolfgang von Goethe, *Sämtliche Werke. 3. Epen, Divan, Theatergedichte* (Zürich: Artemis, 1977), 3:503 (*Divan: Noten und Abhandlungen, Buch des Paradieses*).

¹⁰ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 20, ayrıca bkz. 23.

¹¹ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 26. Ayrıca Goethe'nin *Götz von Berlichingen* (1772) piyesinde de Kur'an ile bir takım bağlantılar mevcuttur. Bkz. Mommsen, *Goethe und der Islam*, 26-30.

¹² David Friedrich Megerlin, *Die türkische Bibel oder des Korans allererste teutsche Übersetzung aus der arabischen Urschrift selbst verfertigt* (Frankfurt: Garbe, 1772).

kapılmış olduğunun göstergesi olsa gerek.¹³ Bu çalışmaya oldukça mesafeli yaklaşan¹⁴ Goethe, onu 1772 yılındaki bir değerlendirmesinde “adi bir çalışma” niteleyerek eleştirmişti.¹⁵

Goethe'nin yoğun bir şekilde meşgul olduğu bir diğer meal, Ludovico Marracci (1612-1700) tarafından hazırlanan ve 1698 yılında Arapçasıyla birlikte Latince yayımlanan çalışmaydı.¹⁶ Goethe bu meale dayanarak Megerlin'in mealinin bazı kısımlarında düzeltmeler yaptı.¹⁷

Goethe ayrıca Fransız diplomat André du Ryer (1590-1672) tarafından hazırlanan nispeten daha objektif bir mealden de kendi çalışmalarında faydalanmıştır.¹⁸ Çalışması “Arapça aslından bir Avrupa halk diline doğrudan tercüme edilmiş ilk eser”¹⁹ olarak kabul edilen Ryer bu meali hazırlarken Müslümanlara ait eserlerden yararlanmakla birlikte eserin kolay anlaşılır olmasına özen göstermişti.²⁰

George Sale (1697-1736) tarafından hazırlanan ve bir asır boyunca Kur'an çalışmaları alanında önemli bir kaynak olarak kullanılan, orijinal Arapça metne çok yaklaştığı için değer verilen İngilizce Kur'an meali²¹ kısa süre içerisinde Almancaya da tercüme edilmişti.²² Bu çalışmanın Goethe'yi kendi şiirsel çalışması için harekete geçirdiği söylenebilir.²³ Ancak Goethe'nin “Peki ya Sale'ye ne demeli?”²⁴ sorusundan, onun daha güzel bir meal beklentisi içerisinde olduğu sonucu çıkmaktadır.

¹³ Daha fazla bilgi için: Mounir Fendri, “Tradition und Wandel im deutschen Islambild im 18. Jahrhundert im Spiegel zweier Koranübersetzungen: Megerlin (1772) und Boysen (1773)”, *Kairoer Germanistische Studien* 10 (1997), 253-272; Katharina Mommsen, *Goethe und der Islam* (Frankfurt: Insel, 2001), 31-35; Marc-Oliver Rehrmann, *Ehrentron oder Teufelsbrut? Das Bild des Islams in der deutschen Aufklärung* (Zürich: Spur, 2001), 74-85; Daniel Cyranka, *Mahomet. Repräsentationen des Propheten in deutschsprachigen Texten des 18. Jahrhunderts* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2018), 421-428.

¹⁴ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 26, 32 vd.

¹⁵ “Megerlins Koran”, *Frankfurter Gelehrte Anzeigen* 102 (22.12.1772), 811, XVIII.

¹⁶ Bkz. Reinhold F. Glej, “Arabismus latine personatus. Die Koranübersetzung von Ludovico Marracci (1698) und die Funktion des Lateinischen”, *Jahrbuch für Europäische Wissenschaftskultur* 5 (2009/10), 93-115; Reinhold F. Glej - Roberto Tottoli, *Ludovico Marracci at work. The evolution of his Latin translation of the Qur'an in the light of his newly discovered manuscripts. With an edition and a comparative linguistic analysis of Sura 18* (Wiesbaden: Harrassowitz, 2016); Roberto Tottoli, “Ludovico Marracci”, *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History. Volume 9. Western and Southern Europe (1600-1700)*, Eds. David Thomas, John Chesworth (Leiden: Brill, 2017), 791-800; Alastair Hamilton, “After Marracci: The Reception of Ludovico Marracci's Edition of The Qur'an in Northern Europe from the Late Seventeenth to the Early Nineteenth Centuries”, *Journal of Qur'anic Studies* 20 (2018), 175-192.

¹⁷ Bkz. Mommsen, *Goethe und der Islam*, 33.

¹⁸ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 13.

¹⁹ Hartmut Bobzin, *Der Koran im Zeitalter der Reformation. Studien zur Frühgeschichte der Arabistik und Islamkunde in Europa* (Würzburg: Ergon, 2008), 272.

²⁰ Bkz. Francis Richard - Alastair Hamilton, *André du Ryer and Oriental studies in seventeenth-century France* (London: The Arcadian Library, 2004); Alastair Hamilton, “André Du Ryer”, *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History. Volume 9. Western and Southern Europe (1600-1700)*. Eds. David Thomas, John Chesworth (Leiden: Brill, 2017), 453-465.

²¹ Bkz. Daniel Cyranka, *Mahomet. Repräsentationen des Propheten in deutschsprachigen Texten des 18. Jahrhunderts* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2018), 310-325; Clinton Bennett, “George Sale”, *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History. Volume 13. Western Europe (1700-1800)*. Eds. David Thomas, John A. Chesworth (Leiden: Brill, 2019), 325-343.

²² George Sale, *The Koran. Commonly called The Alcoran of Mohammed. Translated into English immediately from the original Arabic ... To which is prefixed a Preliminary Discourse* (London: J. Wilcox, 1734); *Der Koran, oder insgemein so genannte Alcoran des Mohammeds. Unmittelbar aus dem Arabischen Original in das Englische übersetzt und mit beygefügte, aus den bewährtesten Commentatoribus genommenen Erklärungs-Noten. Wie auch einer vorläufigen Einleitung versehen von George Sale. Aufs treulichste wieder ins Teutsche verdollmetscht von Theodor Arnold* (Lemgo: Meyer, 1746).

²³ Ayrıca bkz. Mommsen, *Goethe und der Islam*, 17.

²⁴ “Megerlins Koran”, *Frankfurter Gelehrte Anzeigen* 102 (22.12.1772), 811, XVIII.

Arapça orijinal hâlinde dil ve edebiyat bakımından güzellikte zirve noktayı teşkil eden Kur'an, Mommsen'in ifadesiyle "Batı dillerine tercüme edildiğinde soğuk, basit ve yavan bir hâl almaktadır. Bu mistik kitabın karşı konulamaz etkisi doğrudan Arap dili ile alakalıdır."²⁵ *Fundgruben des Orients* (*Şark Mahzenleri*) dergisini neşreden şarkiyatçı Joseph von Hammer-Purgstall (1774-1856)²⁶ bu problemin bilincindeydi. Nitekim Kur'an'ı "Arap şiir sanatının şaheseri"²⁷ olarak tanımlıyordu. Bu saiklerle von Hammer-Purgstall daha iddialı bir meal çalışması için işe koyuldu. Katharina Mommsen bu çalışmayı "Tam anlamıyla başarıya ulaşmış olduğu söylenemez."²⁸ sözleriyle değerlendirmektedir. Goethe'nin de bizzat istifade ettiği tercümeyle dair bir kanaat edinmek için bir örnek verelim:

1. *Wann die Sonne wird verdunkelt,*
2. *Wann kein Stern mehr am Himmel funkelt,*
3. *Wann die Berge in Rauch verschweben,*
4. *Wann trächtige Kamele keine Milch mehr geben,*
5. *Wann die wilden Thiere kommen zusammen,*
6. *Wann die Meere sich entflammen.*²⁹

1. *Güneş karartıldığında*
2. *Gökte artık hiçbir yıldız parlamadığında*
3. *Dağlar darmaduman olduğunda*
4. *Hamile develer artık süt vermediğinde*
5. *Yabani hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde*
6. *Denizler kaynadığında*

(Tekvir suresi, 81:1-6)

Elindeki mevcut tercümelemlerle ciddi manada hemhâl olan Goethe iyi bir Kur'an mealini kendine dert edinmiş ve bu çalışmayı yapacak mütercimim şu özelliklere sahip olması gerektiğini belirtmiştir:

Temennimiz odur ki günün birinde Doğu'nun seması altındaki bir Alman, şairane bir ruh ve nebevi bir hisle çadırında Kur'an'ı okusa ve tamamını ihata edecek bir ruh ile yeni bir meal oluştursa...³⁰

Bu sözleri daha iyi anlayabilmek için Goethe'nin Kur'an'ın ilahi üslubu hakkındaki kanaatlerine bir göz atalım. "Kur'an'da Allah'ın mutlak kudret ve inayetini anlamaları için insanlara defaatle

²⁵ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 142.

²⁶ Bkz. Johann Fück, *Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts* (Leipzig: Harrassowitz, 1955), 158-166; Reinhard Kaiser, "Josef von Hammer-Purgstall. Sprachknecht, Diplomat, Orientalist", *Europa und der Orient. 800-1900. Lesebuch*. Hg. Gereon Sievernich, Hendrik Budde (Berlin: Berliner Festspiele GmbH, 1989), 106-114.

²⁷ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 143.

²⁸ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 144.

²⁹ Joseph von Hammer-Purgstall, "Die letzten vierzig Suren des Korans als eine Probe einer gereimten Übersetzung desselben", *Fundgruben des Orients* 2 (1811), 33.

³⁰ "Megerlins Koran", *Frankfurter Gelehrte Anzeigen* 102 (22.12.1772), 811, XVIII.

yöneltilen çağrılar”³¹ Goethe'yi hep büyülemiştir. “Onun, tek olan Allah'ı idrak etmek suretiyle insanın diğer yaratılmışlardan kendini daha üst seviyeye yükseltmesi gerektiği fikri, Kur'an'da birebir karşılığını buluyordu.”³² Goethe Kur'an'da, insanı bu dünyada faal olmaya teşvik edici bir boyut görüyordu.³³

Alman şair, *Divan*'ındaki şiir bölümünde işlediği konuları okuyucularının daha kolayca anlayabilmeleri için *Notlar ve Tetkikler* bölümünde bazı açıklamalarda bulunur. Goethe burada Kur'an'ın dinamik ve değişken üslubu hakkında önemli fikirler ortaya koyar. Bir yerde Bakara suresinin başlangıç ayetini alıntılar ve şu değerlendirmede bulunur: “Kur'an'ın bütün muhtevası, az ve öz söylemek gerekirse, ikinci surenin baş kısmında ifade edilir.”³⁴ Akabinde şöyle devam eder:

Böylece Kur'an sure sure kendini tekrar eder. İman yukarıda, küfür aşağıda konumlandırılır; iman edenlere cennet, inkâr edenlere cehennem öngörülür. Ana gövdesini; emir ve yasakların ayrıntılı biçimde tayini, Yahudi ve Hristiyan dinlerinin tarihlerinden fevkalade kıssalar, her türlü dolaylı anlatım, sınırsız sayıda tekrar ifadelerinin oluşturduğu bu Kutsal Kitap, ona her gittiğimizde önce bizi yorar ve yıldırır, sonra kendine çeker, hayretlere sevk eder ve nihayetinde kendisine hürmet ettirir.³⁵

Goethe “hayranlık uyandırıcı” dediği Kur'an'ın üslubunu şu sözlerle över:

Kur'an'ın üslubu, içeriği ve hedefine uygun olarak ciddi, yüce, dehşet uyandırıcı ve yer yer hakikaten azametli; böylelikle bir parça diğerini harekete geçirir ve bu kitabın neden bu kadar büyük bir tesir gücüne sahip olduğu anlaşılır. Nitekim onun hakiki hayranları da onu yaratılmamış ve Tanrı gibi ebedî olarak nitelendirmişlerdir.³⁶

Mommsen, “hakikaten azametli” ifadesinin, Goethe'nin yazılı bir sanat eseri için kullanmış olduğu en yüksek betimlemelerden biri olduğunu ifade eder.³⁷ Goethe'nin, Kur'an'ın edebî estetiğine dair yapmış olduğu bu tespitler Müslümanların Kur'an tasavvuruyla büyük ölçüde örtüşmektedir. İslam inancında Kur'an, dili itibarıyla bir mucize olarak telakki edilmektedir. Kur'an bizzat kendi ifadesiyle taklit edilemez ve erişilemez bir üstünlüğe sahiptir (*i'câz*).³⁸

III. Doğu-Batı Divanı'nda Kur'an

12 bölümden oluşan *Doğu-Batı Divanı*, ilk olarak 1819, daha sonra da genişletilmiş olarak 1827 yılında yayımlanan Goethe'nin kapsamlı şiir derlemesidir. *Divan*'ın ortaya çıkmasında birçok hadise etkili olmuştur. İspanya'dan gelen ve 114. sureyi içeren Kur'an sayfası,³⁹ Goethe'nin Weimar'da tanıklık ettiği namaz,⁴⁰ üzerinde yoğun tetkikler yaptığı Kur'an tefsirlerini⁴¹ de içeren ve Leipzig'den gelen çok sayıda el yazması eser⁴² Arapça öğrenme hususunda Goethe'yi derinden etkilemiştir.

³¹ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 48.

³² Mommsen, *Goethe und der Islam*, 59.

³³ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 67.

³⁴ Bkz. Bakara suresi, 2:2-7.

³⁵ Goethe, *Divan*, 433.

³⁶ Goethe, *Divan*, 434.

³⁷ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 25.

³⁸ Bkz. Navid Kermani, *Gott ist schön. Das ästhetische Erleben des Koran* (München: Beck, 4. Baskı 2011).

³⁹ Bkz. Mommsen, *Goethe und der Islam*, 121 vd.

⁴⁰ Bkz. Mommsen, *Goethe und der Islam*, 123 vd.

⁴¹ Bkz. Mommsen, *Goethe und der Islam*, 124, 414 vd.

⁴² Goethe bir mektupta hissiyatını şöyle dile getirir: “...Doğu şiir ve edebiyatı hakkında bir izlenim edinmek adına, insan okuyamıyor olsa dahi bu gibi el yazmalarını en azından görmeli. Bu el yazmalarındaki şairlere, filozoflara ve âlimlere duyulan sonsuz hürmet, bunlara gösterilen fevkalade sabır ve ihtimam açık bir şekilde görülebiliyor.” Christian Gottlob

Goethe'nin 'hicreti', yani 'Doğu'ya manevi göçü' için duyduğu şevk de bunlar vasıtasıyla güçlenmiştir.⁴³ Ancak ona en büyük ilhamı, Joseph von Hammer-Purgstall tarafından tercümesi (1812 yılında) yapılmış olan ve kendisine hediye edilen *Divan*'ın sahibi İranlı şair *Hâfız-ı Şirâzî* vermiştir.

Goethe, Hâfız tarafından harekete geçirilen şiirsel üretkenliğine dair şu ifadelerde bulunur:

Ben de bir şeyler üretmeye yönelmeliydim, yoksa bu heybet karşısında dayanmam mümkün olmayacaktı. Eserin tesiri çok büyüktü, Almanca tercüme de mevcuttu; bana da zaten kendi katkımı sunmak için bir vesile gerekmekteydi.⁴⁴

Goethe'nin sadece Hafız'dan değil, Kur'an'dan da ilham almış olduğunu birkaç şiir örneğiyle ortaya koyalım.

Gottes ist der Orient!

Gottes ist der Okzident!

Nord- und südliches Gelände

*Ruht im Frieden seiner Hände.*⁴⁵

Doğu da Allah'ındır!

Batı da Allah'ındır!

Kuzey ve güney

Onun elinde sulh içinde.

Goethe şiirin ilk iki dizesini, Bakara suresinin 142. ayetini Joseph von Hammer-Purgstall'ın Almancaya tercüme ettiği şekliyle almıştır: "Sag: Gottes ist der Orient, und Gottes ist der Occident." Goethe bu düşünceyi almış ve buna kuzey ve güneyi de eklemiştir. Buna ayrıca "Ruht im Frieden seiner Hände (Onun elinde sulh içinde)" şeklinde bir barış mesajı eklemiştir.⁴⁶ Bu dörtlüğün anlamı ve vermiş olduğu mesaj bununla da sınırlı değildir. Nitekim Mommsen'in de altını çizdiği üzere bu dizeler "Goethe'nin İslam'a yönelik duruşunun hülasası" mahiyetindedir.⁴⁷

Divan'da Goethe'nin Kur'an'dan etkilenmiş olduğunu açık bir şekilde ortaya koyan çok sayıda yer vardır. Goethe'nin Allah'ın birliği ve iradesine teslimiyet gibi merkezî bir konum teşkil eden

Voigt'e mektup, Weimar, 10 Ocak 1815, Karin Rühdanz, "Orientalische Handschriften in der Herzogin Anna Amalia Bibliothek" *Goethes Morgenlandfahrten. West-östliche Begegnungen*. Hg. Jochen Golz (Frankfurt: Insel, 1990), 106.

⁴³ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 127.

⁴⁴ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 128. Goethe, Hafız'a olan bağına şairane bir şekilde şöyle dile getirir: *Und mag die ganze Welt versinken, / Hafis, mit dir, mit dir allein / Will ich wetteifern! Lust und Pein / Sei uns, den Zwillingen, gemein! / Wie du zu lieben und zu trinken, / Das soll mein Stolz, mein Leben sein. [Dünya yarın batsa da / Hafız seninle, yalnız seninle / Yarışmak isterdim! Neşede ve tasada / Gel birlikte ikiz kardeş olalım! / Senin gibi sevmek ve içmek, / İşte bu benim gururum ve hayatım olsun.]* Goethe, *Divan*, 303. Bu arada Goethe'nin şiirsel üretkenliğini son derece yükselten etkenlerden biri olarak Marianne von Willemer - ki *Divan*'daki "Züleyhâ (Suleika)" - ile tanışmasını da burada zikretmek gerekir. Bkz. Mommsen, *Goethe und der Islam*, 129 vd.

⁴⁵ Goethe, *Divan*, 290.

⁴⁶ Bkz. Mommsen, *Goethe und der Islam*, 410 vd.

⁴⁷ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 429.

birçok düşüncesi Kur'an ile birebir örtüşür. Diğer bir deyişle: Goethe Kur'an ayetlerini kendi dilinde şiirselleştirmiştir.

Şair, Allah'ın birliğini ve Hz. İsa'nın da insan olduğu vurgusunu şu şekilde dile getirir:

Jesus fühlte rein und dachte

*Nur den Einen Gott im Stillen;*⁴⁸

Wer ihn selbst zum Gotte machte

Kränkte seinen heiligen Willen.

İsa halisane hissetti ve zikretti

Huzur içinde tek olan Allahı

İsa'nın kendisini Tanrı bilenler

Onun kutsal davasını incitti

Und so muß das Rechte scheinen

Was auch Mahomet gelungen;

*Nur durch den Begriff des Einen*⁴⁹

*Hat er alle Welt bezwungen*⁵⁰

Böylece gerektir hakikatin zuhuru

Muhammed'in de başardığı

Ancak kelime-i tevhid ile

Feth eyledi tüm cihanı

Aşağıdaki şiirde ise Goethe, Allah'ın "kara ve denizin karanlıklarında kendileri ile yol bulasınız diye" (En'âm suresi/6:97) yıldızları yarattığını söyleyerek Kur'an'a doğrudan atıfta bulunur.

Er hat euch die Gestirne gesetzt

Als Leiter zu Land und See;

Damit ihr euch daran ergetzt,

*Stets blickend in die Höh.*⁵¹

⁴⁸ Bkz. Âl-i İmrân suresi, 3:59, Mâide suresi, 5:116.

⁴⁹ Bkz. İhlâs suresi, 112:1.

⁵⁰ Goethe, *Divan*, 406.

⁵¹ Goethe, *Divan*, 289.

*Sizin için yerleştirdi yıldızları
Yol gösterici olarak karada ve denizde
Ve onlarla ulvi duygulara
Varasınız bakınca ufuklara*

Adalet⁵² Kur'an'daki en temel mefhumlardan biridir ve Allah'ın isimlerinden biri de el-Âdil'dir. Goethe *Divan*'daki řiirlerinden birinde bu hususa değinir:

*Er, der einzig Gerechte,
Will für jedermann das Rechte.
Sei, von seinen hundert Namen,
Dieser hochgelobet! Amen.⁵³*

*O, yegane "Adil" olan
Hak olanı ister herkes için
Onun yüz ismi arasından
En çok bu ismi yüceltilsin! Âmin.*

Allah Kur'an'da sivrisineęi bir misal olarak verir,⁵⁴ Goethe de buna bir şiirinde atıfta bulunur:

*Sollt' ich nicht ein Gleichnis brauchen
Wie es mir beliebt?
Da uns Gott des Lebens Gleichnis
In der Mücke gibt.⁵⁵*

*Bir misal vereyim mi
Arzu ettięim gibi?
Hani Allah da verir ya bize hayatın misalini
Bir sivrisinek ile*

Bu örnek de Goethe'nin şiirlerini yazarken Kur'an'dan ne denli derin bir biçimde beslendiğini ve şiirlerindeki nice motif ve figürlerin Kur'an'a dayandığını göstermektedir.

⁵² Bkz. Nahl suresi, 16:90.

⁵³ Goethe, *Divan*, 290.

⁵⁴ Bkz. Bakara suresi, 2:26.

⁵⁵ Goethe, *Divan*, 405.

Goethe'nin *Divan*'ında yer alan ve onun dinî kimliği hakkında spekülasyonlar yapılmasına sebebiyet veren aşağıdaki mısralar da Goethe için Kur'an'ın ne anlam taşıdığını ifade etmesi bakımından oldukça önemlidir.

*Ob der Koran von Ewigkeit sei?
Darnach frag' ich nicht!
Ob der Koran geschaffen sei?
Das weiß ich nicht!
Daß er das Buch der Bücher sei,
Glaub ich aus Mosleminen-Pflicht.⁵⁶*

*Kur'an ezeli midir?
Bunu sormuyorum!
Kur'an mahluk mudur?
Bunu bilmiyorum!
Ama kitapların kitabı olduğuna
İman ederim Müslümanlık gereği*

Şiirden, Goethe'nin Kur'an'ın ezeli olup olmadığıyla alakalı teolojik tartışmalardan haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Burada bu ifadeleri söyleyen kişinin şiirdeki "edebî ben" mi ya da Goethe'nin bizzat kendisi mi olduğu meçhuldür, ancak her hâlükârda onun Kur'an'a ne kadar büyük hürmet beslediği açıkça anlaşılmaktadır.

Goethe *Anklage (Şikâyet)*⁵⁷ isimli şiirinde Kur'an'ın şairlere yönelik duruşuna⁵⁸ değinir. Kur'an'ın bir suresi⁵⁹ başından sonuna kadar Yûsuf peygamberi ve ona karşı derin bir aşk duyan Züleyhâ'yı anlatır. *Divan*'daki *Suleika (Züleyhâ)*⁶⁰ kitabında, örneğin Yûsuf yerine Hatem ismini kullanmak gibi küçük değişiklikler yapar.

IV. Genel Değerlendirme

Müslümanlar için Kur'an birincil hüküm kaynağıdır, dolayısıyla onlar hem dünya görüşlerini hem de günlük hayatlarını Kur'an'a göre tanzim ederler. Onlar için Kur'an'ın ifade ettiği bu anlam Batı'da yüzyıllar boyunca hak ettiği boyutta anlaşılamadı ve kutsal bir kitaba yaraşır bir saygı göremedi. Buna mukabil o, yüzyıllar boyunca uyduruk ve hatta şeytani bir eser olarak görüldü. Kur'an'ı tarafsız ya da iyimser bir gözle değerlendiren yazarların sayısı çok azdı. İlk olarak aydınlanma dönemi ile birlikte bir açılım söz konusu olmuş, Herder ve Gotthold Ephraim Lessing

⁵⁶ Goethe, *Divan*, 371.

⁵⁷ Goethe, *Divan*, 301.

⁵⁸ Bkz. Şuarâ suresi, 26:221-227.

⁵⁹ Bkz. Yûsuf suresi.

⁶⁰ Goethe, *Divan*, 344 vd.

(1729-1781) gibi şair ve düşünürlerin de hoşgörü vurgusu yapımlarıyla, farklı ve tarafsız bakış açıları ortaya çıkmaya başlamıştır.

Johann Wolfgang von Goethe, dış dünyaya açık bu yeni geleneğin en önemli temsilcilerinden biriydi. Onun için “*Kitâb-ı Mukaddes*’in yanı sıra *Kur’an*’ın da kutsal bir kitap olduğu”⁶¹ düşüncesi şüphesiz bir hakikatti. Aydınlanmacı hoşgörü gereği Goethe *Kur’an*’ı, *Kitâb-ı Mukaddes*’in yanı sıra başka kutsal kitapların da insanlığın büyük bir kesimi tarafından kabul edilebiliyor oluşunun somut bir örneği idi.⁶²

Bununla birlikte Goethe’nin *Kur’an*’a olan ilgisi yalnızca dinî hoşgörüsünü ifade etmekten kaynaklanmıyordu. “Goethe’nin *Kur’an* çalışmaları daha ziyade, erişebildiği bütün dinî inançlar hakkında bilgi sahibi olma yönündeki karakteristik arzusu ile alakalıdır.”⁶³ “Goethe’nin *İslam*’ın kutsal kitabına olan hürmeti, diğer birçok etkenin yanında, bilhassa onun kendine özgü dilsel değerine olan hayranlığından kaynaklanmaktadır.”⁶⁴

Goethe’nin *Kur’an*’a karşı duyduğu hayranlığın birincil sebebinin *Kur’an*’ın dilsel yönden üstün özellikler taşıması olduğu gerçeği, Goethe’nin Arapçaya hâkim olmadığı dikkate alındığında şaşırtıcı gelebilir. Ancak onun bu şevki, çok sayıda *Kur’an* mealini kullanmakla birlikte *Kur’an*’la ilgili literatürden yararlandığı, çağdaşı olan Şarkiyatçılara danıştığı ve böylece hem *Kur’an*’ın içeriği hakkında ileri derecede bilgi sahibi olup hem de *Kur’an*’ın tarihî bağlamına hâkim olduğu göz önünde bulundurulduğunda anlaşılır hâle gelmektedir. Bu tespit onun *Doğu-Batı Divanı*’na yazdığı *Notlar ve Tetkikler*’in yanı sıra hayat hikâyesine dair verilerle de desteklenebilir. Mommsen, Goethe’nin, diline vâkıf olmamasına rağmen *Kur’an*’a yapmış olduğu derin tetkikleri açıklama mahiyetinde bir diğer faktörü şöyle dile getirir: “Belki o *Kur’an*’ı orijinal dilinde okuyamıyordu, ancak önüne bir metnin yetersiz bir tercümesi konulduğunda, olağanüstü ince algılama yetisi sayesinde o metnin niteliğini tespit edebiliyordu.”⁶⁵

Goethe’nin *Kur’an* ile olan meşguliyetinin hangi saiklerle gerçekleştiği incelendiğinde bunlar arasında içeriksel, başka bir deyişle teolojik ilginin de bulunduğu anlaşılır. “Goethe’nin *Kur’an*’a yönelmesinin arkasında bilhassa dinî bir ilgi söz konusuydu. *Kur’an*’da aktarıldığı şekliyle *İslam* öğretisinin temel esasları onun dinî ve felsefi kanaatleriyle örtüşüyordu. Bu temel esaslar şunlardı: Allah’ın birliği, Allah’ın tabiatta tecelli etmesi ve bu tecellinin (vahyin) farklı elçiler tarafından insanlara bildirilmesi...”⁶⁶

Goethe’nin fikirlerinin *İslam*’la bu denli yakınlık göstermesi ve hatta “kendisinin de Müslüman olduğu”⁶⁷ yönündeki ithamları reddetmeyeceğini şairane bir şekilde dile getirmesi, okuyucularında, özellikle de zamanımızın bazı Müslüman okuyucularında, onun Müslüman olduğu fikrinin oluşmasına sebebiyet vermiş ve vermektedir. Muhammad ibn Rassoul (1929-2015) Goethe’nin

⁶¹ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 17.

⁶² Mommsen, *Goethe und der Islam*, 21.

⁶³ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 21.

⁶⁴ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 24.

⁶⁵ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 24.

⁶⁶ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 25.

⁶⁷ Katharina Mommsen, “Die Bedeutung des Korans für Goethe”, *Goethe und die Tradition*. Hg. Hans Reiss (Frankfurt: Athenäum, 1972), 150.

“şüphesiz Müslüman olduğunu” savunuyordu ve bu sebeple onu “Kardeşim Goethe”⁶⁸ olarak adlandırıyordu.

Öte yandan, Goethe'nin genelde İslam'la özelde ise Kur'an'la olan ilişkisinin, onca belgeye ve çeşitli malzemeye rağmen, Goethe biyografilerinde, okul veya genel eğitimde pek dikkate alınmadığı görülmektedir. Peter von Arnim (1939-2007) şu tespitte bulunur: “Birçok Goethe biyografisinde sanki şeytandan bahsedilecekmiş gibi İslam ve Kur'an kavramlarından itina ile kaçınılır.”⁶⁹

Kanaatimce Goethe'nin İslam ve Kur'an ile olan meşguliyeti onun Müslüman olup olmadığı⁷⁰ meselesine indirgenmemeli, daha ziyade onun nasıl bir bağlamda hangi fikirlere ve perspektiflere sahip olduğuna veya olabildiğine, bunların bugün nasıl bir önem taşıyabileceğine odaklanılmalıdır. Goethe'nin İslam algısı ve Kur'an okumaları bütüncül bir bakış ile değerlendirilmelidir. Kendisi birçok noktada Kur'anî dünya görüşünü paylaşmış, Kur'an'ı yüceltmekten geri kalmamış ve ona hürmet göstermiştir. Onun bu tutumu salt romantik bir ilgi sonucu değil, kaynak konusundaki onca yetersizliğe rağmen gerçekleştirdiği yoğun ve sağlıklı Kur'an çalışmaları sonucunda meydana gelmiştir.

Peter von Arnim bu bağlamda önemli bir noktaya dikkat çeker:

Arap diline hâkim olmamasına karşın Goethe, yetersiz ve eksik tercümelemleri kendine vasıta edinerek Kur'an'a giden yolu bulmuştur; hatta onun bulduğu bu yol, bugünkü yüzlerce hatta yüz binlerce Müslüman hocanın ve onların otoritesi altındaki milyonlarca inanç sahibinin takip ettiği yoldan daha canlı ve daha dolambasızdır.⁷¹

Aynı şekilde, onca kaynağa erişim imkânı ve en modern bilgi edinme yöntemleri mevcutken dahi Goethe'nin basiretinin ve açık görüşlülüğünü birçok oryentalistte gözlemlemek mümkün değildir. Bu durum, (ön)yargıların kişide oluşan algıda ne denli büyük bir rol oynadığını açık şekilde ortaya koymaktadır.

Goethe için Kur'an, onun okuyucularına bir dünya edebiyatı (*Weltliteratur*) fikri çerçevesinde takdim etmek istediği, dünya literatürünün en önemli eserlerinden biri idi. Kur'an'ın kendi edebi üretimine sürekli etkisini 1820 yılında yazdığı bir mektubunda şöyle ifade eder:

Bu arada Divan için yeni şiirler birikiyor. Bu İslam dini, mitolojisi ve ahlaki şiire alan açıyor - ki bu da benim hâlihazırımı örtüşüyor: Allah'ın yüce iradesine kayıtsız şartsız tevekkül, daire ve sarmal şeklinde sürekli deveran eden yeryüzüne berrak bir bakış, aşk, arzu, iki dünya arasında asılı, tüm gerçeklikten arınmış, sembolik bir çözüme hâli. Bu büyükbaba daha başka ne istesin?⁷²

⁶⁸ Bkn. Muhammad ibn Rassoul, *Bruder Johann Ibn Goethe* (Köln: Islamische Bibliothek, 1998).

⁶⁹ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 434.

⁷⁰ Goethe'nin bu husustaki şahsi ve umuma açık ifadelerine baktığımızda ve bilhassa onun İslam kavramını kullanımını dikkatlice incelediğimizde Goethe'nin geleneksel anlamda bir *Müslüman* değil; bir mensubiyetle sınırlandırılmayacak şekilde, evrensel anlamda bir *müslüman* (Allah'a teslim olmuş kişi) olduğu tahmininde bulunabiliriz. Bkz. Katharina Mommsen, “Zu Goethe und der Islam - Antwort auf die oft aufgeworfene Frage: War Goethe ein Muslim?”, *Goethe Yearbook* 21 (2014), 247-254.

⁷¹ Mommsen, *Goethe und der Islam*, 450-451.

⁷² Goethe'nin Zelter'e mektubu, Karlsbad, 11 Mayıs 1820, *Goethes Werke. Hamburger Ausgabe. 2: Gedichte und Epen II* (München: Beck, 17. Baskı, 2005), 543.

Kaynakça

- Bobzin, Hartmut. *Der Koran - eine Einführung*. München: Beck, 1999.
- Bobzin, Hartmut. *Der Koran im Zeitalter der Reformation. Studien zur Frühgeschichte der Arabistik und Islamkunde in Europa*. Würzburg: Ergon, 2008.
- Goethe, Johann Wolfgang von. *Goethes Werke. Hamburger Ausgabe. 2: Gedichte und Epen II*. München: Beck, 17. Baskı, 2005.
- Goethe, Johann Wolfgang von. *Sämtliche Werke. 3. Epen, Divan, Theatergedichte*. Zürich: Artemis, 1977.
- Hammer-Purgstall, Joseph von. "Die letzten vierzig Suren des Korans als eine Probe einer gereimten Übersetzung desselben". *Fundgruben des Orients* 2 (1811), 25-46.
- Mommsen, Katharina. "Die Bedeutung des Korans für Goethe". *Goethe und die Tradition*. Hg. Hans Reiss. Frankfurt: Athenäum, 1972, 138-162.
- Mommsen, Katharina. *Goethe und der Islam*. Frankfurt: Insel, 2001.
- Neuwirth, Angelika. "Koran". *Grundriß der arabischen Philologie. 2. Literaturwissenschaft*. Hg. Helmut Gätje. Wiesbaden: Reichert, 1987, 96-135.
- Rührdanz, Karin. "Orientalische Handschriften in der Herzogin Anna Amalia Bibliothek". *Goethes Morgenlandfahrten. West-östliche Begegnungen*. Hg. Jochen Golz. Frankfurt: Insel, 1990, 97-111.
- Watt, Montgomery - Welch, Alford. *Der Islam I*. Stuttgart: Kohlhammer, 1980.